

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİNDE SOSYOLOJİ ÖĞRETİMİ VE ZİYA GÖKALP

Cavit Orhan TÜTENGİL

Türkiye’de sosyoloji öğretiminin Ziya Gökalp tarafından verilen derslerle 1910 yılında Selânik Sultanî Mektebi (İttihat ve Terakki İdadisi)nde başladığı bilinmektedir. Ziya Gökalp’ın teklifi ile ders programlarına giren sosyoloji (İlm-i İçtima) dersi, 1910 yılından bu yana gittikçe alanını genişleterek orta ve yüksek öğrenim kurumlarındaki yerini almıştır¹. Bu yazının amacı Türkiye’de sosyoloji öğretiminin gelişmesini izlemek değildir. Biz sadece İstanbul Üniversitesindeki sosyoloji öğretimi içinde Ziya Gökalp’ın yerini belirtmekle yetineceğiz.

I

Ziya Gökalp’ın 1910 yılında Selânik Maarif Müdürlüğüne verdiği “Resmî Hâltercümesi”nin şu satırları konumuzla ilgilidir: “325 senesinde Dersaâdet’te Dârülfünûn ulûm-i dîniyye-i âliyye ve Edebiyât Şu’beleri ilm-i ruh muallimliği vekâletine altı yüz kuruş maâşla ta’yin edildi isem de, mezkûr maâşla ve vekâlet suretiyle İstanbul’da idâre-i ma’îşet edemiyeceğimden, memuriyet-i mezkûreyi kabul etmedim”.² M. E. Erişirgil’in kitabında “Hayal kırıklığı” başlığı altında anlatılan olay Ziya Gökalp’ın yazdıklarını tamamlamaktadır: “Emrullah Efendi Maarif Nazırı olduktan sonra Edebiyat Fakültesindeki psikoloji ve mantık dersi için kendine vekâlet edecek birini aradı. İstanbul Kulübünde psikolojiden ve sosyoloji-

1) Bk. A. N. Göksel, Ziya Gökalp’ın Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları, İstanbul 1956, s. 73 ve Kırzioğlu, M. F., Yazılı Vesikalara Göre: Ziya Gökalp Müzesi ve Ziya Gökalp, İstanbul 1956, s. 79. (Her iki kitap da Diyarbakırı Tanıtma Derneği yayımıdır).

2) A. N. Göksel, A.g.e., s. 74.

den bahseden Ziya hatırına geldi. Bir kaç İttihatçı da Diyarbakır'dan yeni gelmiş olan Ziya'yı ona tavsiye ettiler.

Ziya'yı birgün çağırды, kendi dersine vekâlet etmesini ondan istedi. Ziya memnun olduğunu gösteren bir çehre ile kabul ve teşekkür etti. İlk defa yaş ılerlemiş talebeye hocalık edecekti. Sınıfa girdi, kürsüdeki iskemleye oturdu, boynunu büktü. Beş dakika kadar böyle durdu. Talebe hayret içinde idi... Emrullah Efendi iyi konuşurdu, ders vermek sanatını bilirdi; kendi yerine adı sanı belli olmayan birisini sınıfa gönderdi diye talebe eski hocalarına gücenmiştiler. Dersten sonra Fakülte Müdürüne ve Emrullah Efendiye bir hey'et göndererek bu cahil hocanın bir daha sınıfa sokulmamasını rica ettiler. Ziya da hocalık edemem dedi ve çekildi. Talebe arzularının yerine getirildiğini sanarak sevinmişlerdi".³ İyi seçilmemiş kelimeler ve mübalâğa payı bir yana, Ziya Gökalp'ın İstanbul Üniversitesindeki ilk dersinin hikâyesi budur.

Dikkatli bir araştırmacının düzenlediği kronolojiye göre Ziya Gökalp "23 Ocak 1913'te İttihatçıların tekrar iktidara gelmesinden sonra Dârülfünun'a geçerek *İçtimaiyat Müderrisi*" olur ve bu görevi 30 Ocak 1919 tarihindeki tevkifine kadar sürer⁴. Ziya Gökalp'ın sosyoloji öğretimi için Edebiyat Fakültesinde müderrislik kabul etmesi Maarif Nazırı Şükrü Beyin zamanındadır ve anlaşıldığına göre "merkez-i umumî azaları"nın ısrarı üzerinedir⁵. Bu dönemde, yardımcısı Necmettin Sadık ile birlikte "Türkiye'de ilk İçtimaiyat Enstitüsü"nü o zamanın kelimeleriyle "İçtimaiyat Darülmeşaisi" adı altında kurmuş⁶, yaptığı derslerden bazıları günümüze basılı ders notları şeklinde ulaşabilmiştir⁷. Eski öğrencilerinin elinde, henüz tamamı yayınlanmamış olan, bazı ders notlarının bulunduğu da anlaşılmaktadır⁸.

II

"Yeni Hayat" adlı kitabında yer alan "Dâr-ül Fünun" başlıklı manzumesinde Ziya Gökalp bugün "üniversite muhtariyeti" şeklinde ifade

3) M. E. Erişirgil, Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, İstanbul 1951, s. 67.

4) Kırzioğlu, A.g.e., s. 80.

5) Erişirgil, A.g.e., s. 119.

6) Bk. İktisat Fakültesi İçtimaiyat Enstitüsü Hakkında Kuruluşunun XX. Yılı Münasebetile Rapor (1934-1954), İstanbul 1955, s. 3.

7) C. O. Tütengil, Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, İstanbul 1949, s. 7.

8) E. B. (Şapolyo), Filozof Gök Alp, Ankara 1933, s. 33-40.

edilen düşünceleri savunur. Aşağıdaki mısraları Maarif Nazırı Şükrü Be-ye söylediklerinin bir tekrarı gibi yorumlamak akla yakın gelmektedir:

.....
*“Bırakınız bunlar kendi kendine
 Seçilsinler, siz seyirci kalınız,
 İlmi verin âlimlere, siz yine
 Ele mülkün dizginini alınız.*

*Dâr-ül fûnun emirlerle düzetmez,
 Onu yapar ancak serbest bir ilim;
 Bir mesleğe haricinden fer gelmez
 Bırakınız ilmi yapsın muallim!”⁹*

Yardımcılarından birine göre, herşeyi tasnif etmeyi seven Ziya Gökalp, zamanının üniversite hocalarını üçe ayırmaktadır:

1. Maaş için çalışanlar
2. Şöhret için çalışanlar
3. İlim için çalışanlar.

Gününün fikir akımları bakımından yaptığı sınıflama ise şöyle özetlenebilir:

1. Türkçüler
2. İslâmcılar
3. Tanzimatçılar
4. Kayıtsızlar yani duygudan mahrum olanlar¹⁰.

Ziya Gökalp’ın iki ayrı açıdan yapmış olduğu üniversite profesörü sınıflamasını, değişen koşullar içinde, bugün de ele almak mümkündür.

1923 yılında yazmağa başladığı, fakat tamamlayamadığı “Muhtasar İctimaiyat” adlı müsveddelerinin ilk sayfalarında Ziya Gökalp’ın sosyoloji görüşünü bir özet halinde bulmaktayız. “Başlangıç” ta diyor ki: “Bu kitap, Durkheim’in ilmî usulüne ve ilmî mezhebine göre yazılmış, muhtasar bir sosyolojidir. Bununla beraber, bu kitap, mukallidane yazılmamış, muhakkikaane tahrir edilmiştir. Çünkü, Durkheim’in ilmî usulünden ve ilmî mezhebinden ayrılmayan bu kitap, tetkik sahası olarak Türk, İslâm ve

9) Bk. F. A. Tansel, Ziya Gökalp Külliyyatı I. Şiirler ve Halk Masalları, Ankara 1952, s. 137.

10) Bk. Erişirgil, A.g.e., s. 122.

Osmanlı medeniyetlerini kabul etmiş, Durkheim'ın sosyolojisine ilâve ettiği misalleri ve tatbikatı, bilhassa bu medeniyetlerden almıştır. Bu tatbikat, kitabı orijinal bir eser haline koyar". Aynı müsveddelerin "Mukaddime"sinde "Sosyoloji nedir?" sorusuna verdiği cevap şudur: "Sosyoloji kelimesi Auguste Comte tarafından yaratıldı. Bugün umumî bir surette istimal olunan bu kelime, *ic̣timâî vakıaların ilmi* mânasına gelir. İc̣timâî vakıalar, cemiyetler halinde birleşmiş olan insanların düşünme ve yapma tarzlarıdır".¹¹

Gerçekten Ziya Gökalp, çok benimsediği Durkheim'ın görüşlerini Türk ic̣timâî hayatına ve tarihine uygulamak, "ıstılah"lara karşılık bulmak suretiyle *sosyolojinin millileştirilmesi* amacını güdüyordu. Ancak bir cildi yayınlanabilmiş olan "Türk Medeniyeti Tarihi" (İstanbul 1925, 351 s.) bu yolda atılmış, fakat yarım kalmış bir adım olarak nitelenebilir.

III

"1913 tarihli Dârülfünun Nizamnamesinde Edebiyat Fakültesi derslerine bir (İlmi ic̣tima) dersinin ilâvesi" ve Ziya Gökalp'ın bu "kürsünün ilk müderrisi"¹² olması İstanbul Üniversitesinde de sosyoloji öğretimini başlatmak şerefine sosyoloğumuza ait olduğunu göstermektedir. Ziya Gökalp'ın "1916'da kurulmağa teşebbüs edilen Dârül-Hilâfet-ül-âliye Medresesi tâliye kısmı programında da yer bulan (İlmi ic̣tima) dersini deruh-te ettiği" de biliniyor¹³. Daha sonraki yıllarda "(İc̣timaiyat) dersi yeni kurulan İlähiyat Fakültesine — Edebiyat Fakültesiyle müştereken okunmak üzere — kabul" edilmiştir¹⁴. İleriki yıllarda İstanbul Üniversitesinde sosyoloji öğretimi "1933'ten itibaren Hukuk Fakültesi birinci sınıf dersleri arasına" girecek¹⁵, 1937 yılında İktisat Fakültesinin açılması ile de "Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Kürsüsü" dersleri arasında yer alacaktır¹⁶.

Ziya Gökalp'ın İstanbul Üniversitesindeki sosyoloji öğretimi "Genel sosyoloji" konularının yanı sıra bazı özel sosyoloji konularını da kuşatmaktadır. Fakat öyle görünüyor ki Ziya Gökalp'ın yarattığı "çevre", der-

11) Göksel A.g.e., s. 62-64.

12) L. Erişçi, Türkiye'de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası, Sosyoloji Dergisi, S. 1, s. 160, (1942).

13) Erişçi, A.g.y., s. 161.

14) Aynı yazı, s. 162.

15) Aynı yazı, s. 164.

16) Bk. Fındıkoğlu, Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilâtı, İstanbul 1946, s. 104-110.

nek ve dergilerde oynadığı rol, etkisi bakımından öğretim faaliyetini oldukça aşmaktadır. Haklı olarak işaret edildiği gibi, “..Gökalp içtimaiyatının asıl ehemmiyeti, Türkiye’de, adeta tabir caizse, yerli bir içtimaiyat mektebi haline gelmesindedir. Edebî, terbiyevî, siyasî, iktisadî ..içtimaiyat sahalarında Gökalp Mektebine mensup addetmekte hata etmeyeceğimiz Türk mütefekkirleri, hep Ziya Gökalp’ın, hars tarihimize nisbetle harikalı bir hamle olan faaliyetinin akisleridir”¹⁷ Fındıkoğlu’nun adını andığı kişileri, yukarda sayılan sosyoloji alanlarına göre düzenlersek ortaya çıkan liste şu olacaktır: M. F. Köprülü, İ. H. Baltacıoğlu, N. Sadık, M. Tekinalp.

Temelde Ziya Gökalp ile birlik olanların yanı sıra Ziya Gökalp’a karşı olanların başında “dar sociologisme yerine sosyolojiyi inkâr etmeyen felsefî idealizme yönelen”¹⁸ Mehmet İzzet görülür. “Necmeddin Sadık’tan sonra 1926-1928 arasında Edebiyat ve İlâhiyat Fakültelerinde müstereken okutulmakta devam edilen (İçtimaiyat) derslerini deruhte eden” o olmuştur¹⁹. Bu sırada Max Bonnafous’un da yabancı bir sosyoloji hocası olarak “İstanbul Dârülfünunu”nda yer alması ilgimizi çeker.

“Gökalp içtimaiyatının Demolins’ci ve Marx’cı olan aksülamelleri” Mehmet Ali Şevki’nin Edebiyat Fakültesindeki kısa süreli görevi sebebiyle ele alınan tepkilerden ilkinde İstanbul Üniversitesinde temsil edilmek imkânını hazırlar. İkinci tepkinin sosyoloji öğretimi içinde temsilci bula mamış olması Türk sosyolojisi kadar Ziya Gökalp için de herhalde olumlu sayılamaz.

1933-1951 yılları arasında İstanbul Üniversitesinin Hukuk, Edebiyat ve İktisat Fakültelerinde sosyoloji öğretimine katılan G. Kessler ve kısa bir süre de A. Rüstow Alman çevresinin sosyoloji görüşlerini Türkiye’ye getirmişlerdir²⁰.

Böylece Ziya Gökalp vesilesiyle İstanbul Üniversitesindeki sosyoloji öğretiminin ana çizgilerine kısaca ilişmiş bulunuyoruz.

IV

Bugün İstanbul Üniversitesinin üç fakültesinde (Edebiyat, Hukuk ve İktisat) sosyoloji öğretimi yapılmaktadır. Sosyoloji kürsülerinin yanı sıra

17) Z. Fahri, Türklerde İçtimaiyat Tarihçesi ve Ziya Gökalp, İŞ, Yıl 1, S. 3-4, s. 161, (1934).

18) H. Z. Ülken, Sosyoloji Problemleri, İstanbul 1955, s. XIV.

19) Erişçi, A.g.y., s. 163.

20) Daha geniş bilgi için Bk. C. O. Tütengil, Ord. Prof. Dr. G. Kessler’in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye’deki Yayınlarının Bibliyografyası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXIII, S. 3-4, (1964).

Edebiyat Fakültesinde “Sosyoloji”, İktisat Fakültesinde de “İçtimaiyat ve İktisat” Enstitüleri vardır. Her fakülte­deki sosyoloji öğretiminin kendi mahiyetine ve amaçlarına uygun olarak özellikler göstermesi olağandır. Fakat sosyolojinin değişik dalları üzerinde derinleşmek bu kürsülerin mensuplarını işbirliği etmekten ve birlikte çalışmaktan alakoymamak gerekir. Öte yandan, fakülte duvarlarını aşarak, belli ölçülerle sosyoloji öğrencilerinin öteki fakültelerdeki öğretimi takip etmelerine yol açılması yerinde olur.

İstanbul Üniversitesindeki elli yılı aşan geçmişi süresince sosyolojinin kendisinden beklenen vazifeleri yerine getirdiği kolaylıkla söylenemez. Sosyolojinin gelişmesini engelleyen sebeplerin bir araştırma konusu olarak üzerinde durulması gerekir. Öte yandan, sosyolojinin Hukuk Fakültesinde “seçimlik” dersler arasına itilmiş olması, hukuk kültürü bakımından tamiri gerekli bir yanlış adımı ortaya koymaktadır.

Okul kavgalarını bir yana bırakarak araştırmaya yönelmek, Türkiye­nin oluşumundaki yerini almak üniversite seviyesindeki sosyoloji öğretiminin baş meselesidir. Ülken’in de belirttiği gibi, “Bugün artık mücerret sınıflamalar ve tarihî kategoriler içinde haps olan bir sosyolojinin canlı ve kökne memleket meselelerini ele almak için yetmediği noktası herkesçe fark edilmektedir”.²¹ Bu ortak görüş­ten hareketle sosyolojinin gelişme yolları bulunabilir. Ziya Gökalp’ın öne sürdüğü “sosyolojinin millileştirilmesi” görüşünü amacına ulaştırmak, çıkmazlardan kurtulmanın da biricik yoludur.

21) Ülken, A.g.e., s. XV.